

Dagligliv omkring baroniet Løvenborg

for 200 år siden

Marts 1985

Mange mennesker er tiltrukket af vore gamle herregårde, og det kan der være mange grunde til.

Fra Danmarkshistorien husker vi, at rigets stormænd ofte havde nær tilknytning til vore herregårde.

Vi kan blot nævne Peder Oxe til Gisselfeld, Moltkerne til Bregentved og sjællandske bisper til Dragsholm.

Også vore digteres værker giver vor fantasi næring i denne henseende. Hvem kan gøre ad vejene mellem Randers og Viborg uden at tænke på Blichers Tjele med Marie Grubbe eller skytten på Aunsbjerg?

Hvem nærmer sig Børglum Kloster uden at tænke på Thit Jensens Stygge Krumpen? Sådan kunne man blive ved.

Har man sans for landskabelige skønheder, kan man se vore herregårde som diamanter i et smykke. Ganske vist ligger mange gemt bag skove, parker og volde, men det går dem formentlig endnu mere dragende.

Hvis man langsomt glider forbi et sådant herresæde, får man oftest fornemmelsen af dyb stilhed, men sådan har det ikke altid været. Engang var det som en myretue med veje og stier strakt ud i en miles omkreds, og med en bundethed til centret skabt af reale grunde. Fra vore bedste- og oldeforældre har vi hørt om det liv, der levedes i de dage. Om hård slid for dagligt brød og festlige stunder, når arbejdet var til ende.

Med oplysning om dagliglivet i tiden, der ligger forud, er det småt med. Derfor er det en enestående guldgrube til viden om tiden før år 1800, vi kan hente i dagbogsblade fra den af de centrale skikkelser fra den tid, nemlig i baron Carl Michaels Herman Løvenskiolds dagbøger fra 177-1780 og fra 1789-1796.

Slægtens historie er spændende, men opgaven i denne sammenhæng er at udkrystallisere hverdagen, som den levedes i slot og hytte inden for baroniets vidtstrakte besiddelser.

Om hovedpersonen Michael Herman Løvenskiold dog så meget:

Født på Aggersvold i året 1751 som søn af baron Severin Løvenskiold og Magdalene Charlotte, født Numsen.

Gift 1774 med den 19-årige komtesse Frederikke Juliane Marie Knuth. Levede i et lykkeligt ægteskab i 30 år. Fik 1776 efter faderens død overladt herregården Vognserup, mens moderen forsatte på Løvenborg. Dog overtog sønnen efterhånden som tiden gik mere og mere af styret over begge godser.

I dagsjournalen er saglig, nøgtern og alsidig omsorg for alt og alle omkring godset det dominerende indtryk. Vi møder primært godsejeren og kun perifert ægtemanden og familiefaderen. Ej heller embedsmanden. Alligevel skal det her nævnes, at han fra 1781 var amtmand over Holbæk Amt og fra 1783 tillige for Kalundborg, Sæbygårds og Dragsholms amter. Han var medlem af en hoverikommission, der skulle fastsætte omfanget af eller afløsning af bøndernes hoveri. Som amtmand over de kongelige besiddelser i Odsherred øvede han stor indflydelse på udskiftningen i herredet og gjorde herved erfaringer til brug på egne godser.

Vi vil møde en fremskridtsvenlig herremand, der sammen med Reventloverne og W. A. Hansen på Torbenfeld gjorde en stor og tilmed bekostelig indsats for at ændre bondestandens vilkår til det bedre.

Min personlige interesse for at beskæftige mig med slægten Løvenskiold er den, at min slægt fra 1750 til midten af det 20. århundrede ved vidt forskellige tjenesteforhold har været vævet ind i baroniets vidtstrakte områder: som tjenere, fæstere, skovfogeder, skovridere, slotsgartner og kroholder.

Udskiftningen, udflytningen og stavnsbåndets ophævelse.

Det vi erindrer bedst fra historietimerne om denne periode er stavnsbåndets ophævelse i 1788, et tyngende bånd for bondestanden, men i virkeligheden kommer der i disse år en række forordninger, som alle har det fælles mål at skabe en friere bondesand, både socialt og økonomisk.

Fra gammel tid var en landsbys agerjord opdelt i vange, som oftest 3 i alt, og disse var opdelt i et antal åse. Hver ås var så yderligere inddelt i agre, der var fordelt mellem byens bønder. Dette fællesskab virkede hæmmende på den driftige og initiativrige bonde, for der var ikke skel mellem bøndernes agre, hvorfor pløjning, såning, høst og græsning måtte foregå efter fælles aftale på bystævnet. En af de første forordninger var en skelsætning mellem landsbyernes indbyrdes afgræsning. Imellem de dyrkede fællesarealer lå overdrevet, det udyrkede græsningsareal. Her skulle nu skelsættes. Senere kommer så samling af den enkelte bondes areal, det vi kalder for udskiftning af jorden, og som i en lang række tilfælde så førte til udflytning af gårde fra landsbyen, enten af alle gårde, men oftest kun en mindre del deraf.

En vigtig forordning om ophævelse af fællesskabet kom i 1781. Senere kom forordning om bygningshjælp i forbindelse med udflytning af bøndergårde. Særlig ansporende var forordningen fra 15. juni 1792, som gav godsejerne tilladelse til at opkræve 4% af udskiftningsudgifterne hos bønderne, og når der samtidig blev beordret, at blot en ejer af jord i byen ønskede sin jord samlet, da skulle udskiftningen effektueres, så skulle der nok komme gang i det.

Udskiftningen var dog i gang længe før 1792 på baroniet.

Den første fandt sted i 1772, og det var Østrup by. De to næste byer er Sonnerup og Allerup i 1784. I Allerup blev baroniets 4 gårde udskiftet, men kun ved en stjerneudskiftning, hvilket vil sige at ingen af gårdene blev udflyttet. I 1789 fulgte Borup og Hanerup, den sidste dels ved stjerneudskiftning, dels blokudskiftning. Fra 1789 til 1798 kom 9 byer til udskiftning, nemlig Tingtved, Søstrup, Nr. Jernløse, Holløse, Mårs, Kundby,

Tuse, Butterup og Uggerløse, og her er tale om såvel stjerne- som blokudskiftning med undtagelse af Tingtved, hvor ingen gårde blev udflyttet.

Stensætterne jog deres håndlangere

Lad os nu se på nogle konsekvenser af disse mange forordninger på dagliglivet og lad os begynde med skelsætningen af byer og lodsejere.

Rundt omkring på markerne lå materialet. Et særligt sjak havde til opgave at sætte stenene, mens der blev akkorderet med bønderne om af få stenen frem til stensætterne. Det kan vi se af dagsjournalen.

- Stensættere ved Løveborg sætter nu sten op på Hanerup mark, hedder det 26. februar 1790.

- Stensættere ved Sonnerup skal sætte gærdet ved Bankegården .

- Stensættere er nu færdige i Brændholdt, og bønderne er dermed færdige at køre sten.

7. marts 1790:

- Akkorderet med bønderne i Nr. Jernløse, at de skal skaffe sten til Bankegården, hver i 2 dage a 6 daler.

9. marts 1790:

- To af mine heste slæber sten ved Bankegården.

30. mart 1790:

Der sættes hegn mellem Dramstrup og Krøjerup, men der er næppe sten nok. Christian Brasch skyder sten i Helligdagene.

Alligevel blev de vist ikke færdige i 1790 for i marts 1793 hedder det:

- Givet seddel til Knabstrup for at skaffe udflytteren Jørgen Christensen tilladelse til at brække sten på Snevre mark til de udvortes gærder, da de mangler sten til dette. Han har allerede kørt sten fra Bankehusene.

Jeg har tit undret mig over disse gærder, som her omtales, og i min barndom gav de ofte læ for en lille purk, når han med den ene hånd dybt begravet i sin fars store frakkelomme i næsten al slags vejr og på alle årstider vandrede

langs dette gærde på vennebesøg i Bankehusene.

Hvor plagsomt denne slæben sten har været for bønderne, kan ikke afdækkes, men havde man fået eftergivet sine kongelige skatter og sit langgilde som nu Anders Jeppesen i Nr. Jernløse, så var det nok ikke så let at sige nej.

Måske kunne det også hjælpe en unge bonde i gang som f.eks. min 3 x tipoldefar på Ny Sonnerup i skellet mellem Tuse og Gislinge. Han kunne godt bruge de 25 rigsdaler, han fik for at sætte skellet ud for sin mark.

Forårsarbejdet i marken

Men nu er foråret på vej. Allerede 8. marts 1794 læser vi i dagbogen i forbindelse med et besøg i Sonnerup:

- Har fundet alle ting vel, Gud ske lov, rugen er særlig god, og kvæget og hestene i prægtig stand. Fårene lemmer og kørerne kælver, og der skal sås ærter sidst på ugen i nr. 6 imod Vallenrød mark.

Og det slog til for den 13. marts kan vi læse:

- Sået i nr. 6 på Sonnerup imod Vallenrød.

Så rejser baronen til København for at ordne nogle pengesager, og de må jo have været tilfredsstillende, for han køber sig en ny karet og slutter denne dags optegnelser:

- Rejste hjem i et herligt vejr.

Det var d. 16. marts, men rejsen må have været vigtig, for mens baronen er i Kongens by eller mere præcist d. 14. marts 1794 kan vi læse:

- Min kone holdt i dag sin kirkegang.

Som det måske vil erindres var det en kirkelig ceremoni, hvorved en kvinde efter barnefødsel blev genoptaget i menigheden.

Markarbejdet fortsætter. D. 16. marts pløjes der ved Toftemosen i Sonnerup, en lille by på 2 gårde og nogle huse beliggende mellem Nyrup - Uggerløse - Nr. Vallenrød. Baronens har gjort sig nogle tanker om dette så langt fra Løvenborg beliggende areal, for d. 23. marts samme år ser vi:

- Jeg vil ansøge om at måtte nedlægge denne gård og lægge den under Sonneup nid at bygge en ny gård i Stutmarken.

Af gårdene i Sonnerup opstod således den nye avlsgård Minneslyst, hvilket var et forhold, der optog M. H. Løvenskiold overordentlig meget i de kommende år. Måske fordi han er på forskellig vis i højere grad kunne eksperimentere i forhold til hovedgårdene, der begge var forpagtet ud. Den nye bondegård, der skulle oprettes, blev til Ny Sonnerup gård, langt fra denne landsby, nemlig på grænsen mellem Tuse og Gislinge, og det var om denne gård min 3 x tipoldefar Niels Rolsted skrev i sin slægtsbog:

- Denne ville herskabet, jeg skulle have, thi hr. baron troede mig duelig dertil, og jeg troede det selv.

Et par dage i forvejen var en andre af mine tip - tip - oldeforældre blevet antaget til tjeneste:

- Har i dag antaget Peder Ovesen som forrider i Nielsens sted. Han og Jens Sørensen skal passe Carl og Holms hopper, seletøjet og vognene.

Men ellers fortsætter markarbejdet. Den nye engelske plov er i sving, og der lægges kartofler i Sonnerup. Jo, det er forår denne 25. marts:

- Den første stork er set på Reistrup mark.

En af de ting, som Løvenskiold var opmærksom på, var bøndernes hoveriforpligtelser. Hvorledes kunne de lettes uden af svække hovedgårdens drift?

Navnlig for de bønder, der boede længst væk fra hovmarken, var der megen spildtid. På denne forårsdag befrier han da også nogle bønder for hovpløjning, bl.a. blev Meinert i Søstrup fritaget for dette pligtarbejde. Måske kunne der også foretages en omlægning til alles fordel. Peder Møller i Langerød har således tilbudt at give en hest til Jørgen Christensen her i Nr. Jernløse, "om denne vil fortsætte hoveri for ham, da denne er stærkt i knæene og trænger til sædekorn". Jørgen Christensen svarer da ja lige med de øvrige bønder i Nr. Jernløse. Langerødderne betaler herefter årligt 2 rigsdaler pr. tønne hartkorn og 2 københavnsrejser.

Mere om agerbruget.

Vi har hørt, at rugen stod godt, og at der blev sået ærter i marts, men hvad dyrkede man ellers?

To andre kornsorter var fremherskende, nemlig byg og havre. Om det gælder hvert år, ved jeg ikke, men i 1794 blev der først sået i maj måned. Når jorden var pløjet, blev kornet sået, og nu kom der gang i de nye engelske harver, der skulle have kornet ned. Jorden skulle også tromles, men det stod der ikke noget om i hoverireglementet, så det må baronen akkordere med bønderne om.

Der skal nævnes andre frøarter som lucerne og vikker, og som noget nyt og spændende kløverfrø. Hertil kommer både hør og hamp. Det ses, at baronen med iver har udleveret og animeret bønderne til at gå i lag med de forskellige frøarter. Ofte læser vi i dagbogen, at han har lovet en eller anden af sine bønder nogle pund frø. Også rodfrugter anvendes. Her nævnes både roer, kålrabi og turnips, men større arealer har det næppe været, og man fornemmer, at der er tale om et nyt initiativ. Foder til husdyrene synes i øvrigt at være et problem. Græsset i skovene tages med, og ukrudtet i brakmarken anvendes, før den pløjes. Det synes også, som om kreaturerne gik ude længst muligt, hvad der naturligvis ikke øgede gødningsmængden på rette sted. Et arbejde, som ikke spiller den store rolle i dag, var den gang væsentligt arbejde, nemlig gravning af vandgrøfter og vedligeholdelse af disse, et arbejde, som husmændene fortrinsvis gav sig af med. I denne forbindelse må nævnes opbygning af stenkister.

- Der mangler stenkister, skriver baronen flere gange.

Kunstgødning var naturligvis ukendt. Derimod udbryder Løvenskiold et sted:

- Vi har fundet særdeles god mergel, sort og gul.

Jeg har også læst i en af Landhusholdningsselskabet udgivet bog i 1780

- Agerdyrkningens katekismus, at man anbefaler at mergle.

Alligevel må det huskes, at foldudbyttet næppe har ligget over en 3-4 fold.

Baroniets skove

Til baroniet hørte store skovarealer, som lå spredt vidt omkring. Nær Løvenborg lå Kildeskoven og Kohaveskoven, men længere borte Nyrup, Fledskov, Galø, Ny Vænge, Syvende skov og Østrup skov, og endelig mellem Vognerup og Løvenborg lå Lodskoven.

Skovbruget var en integreret del af den samlede drift. Naturligt nok havde den sine egne fagfolk: Jægeren, skovfogden, skovrideren og savskæreren, men en væsentlig del af arbejdskraften kom fra folk, der var beskæftiget ved andet arbejde i andre tider.

Tredje januar 1790:

- Husmændene er nu færdige med at fælde bøndernes brænde i Fledskov, så de kan begynde at fælde mine egne og forpagter Henningsens træer.
- Mine egne folk oprensede vandgrøfterne ved Sonnerup og slår jorden af støddene (stubbene), før de køres til gården.

Eller 26. februar 1790:

- Når husmændene er færdige med skovbrændet, skal de begynde at hugge i Kohaveskoven på Kobbekhusmosen. Senere i Ellinge Enghave, so ligger i Butterup sogn.

8. marts 1790:

- Der skal hugges i Kohaveskoven under Fischers opsyn, da Sørensen skal være ved stenkørslen ved Bankegården.

Når træet var fældet, skulle det slæbes til vejene, og det var ofte bøndernes arbejde. I januar 94 beder baronen Nyrupperne køre det ud af tykningen, da brændehuggerne ikke vil specielt skal man spørge Didriks om denne kørsel. (Formentlig Didrik Meinertsen i Nyrups). Til trækraft i skovene anvendtes nu og da stude, hvilket formentlig skyldtes deres større evne til at bevæge sig på blød bund. Et sted læser vi:

- Povel Alterveld skal skære de to tyre og siden skal de tilkøres.

Træet kunne anvendes til meget forskelligt: Tømmeret til husbyggeri, navnlig fyr og eg, og netop i forbindelse med udflytning af gårde og huse var der et

enormt behov for tømmer. En aks kunne bruges i huggehuset til skafter. Risbrændet kunne naturligvis bruges til brændsel, men der var også brug for det til risgærder som hegn for og imod husdyrene.

- På Løvenborg hugges giærdsel i Kohaveskoven, d. 9.3.93.

- Giærdehuggerne fra Butterup stjæler bestandig fra skovbetjenten. Derfor skal træet nu køres hjem til Løvenborg, både favntræ og støjletræ, d. 10.3.93.

- Christian Kudsk i Krøjerup skal hente 4 læs giærdsel i Østrup skov.

Når vi taler om skovdriften, må vi også nævne jagten. Som for alle herremænd spillede det også en rolle for Løvenskiold, og tilsyneladende var der en hel del vildt. Min 3 x tipoldefar var jæger og ansat på Vognserup med bopæl i Lodskov, hvor der var et hus med lidt jord til. Så fik skytten besked på at skaffe et stykke vildt. Måske som en gave fra Michael Herman til moderen på Løvenborg, enkebaronesse Charlotte Nemsén, eller måske blot til et gilde.

Men hvad skød man da?

Af større dyr nævnes rådyr og en enkelt gang dådyr, men ellers harer, agerhøns og bekkasiner.

- Michael var i dag på jagt. Så på Uggerløse mark 4 harer, på Undløse mark 4 harer, 2 agerhøns, 2 rådyr og en ræv, 14.2.94.

- Skudt i Fledskov for støverne 1 mår, 2 harer og 5 stk. ræve, i går set på Vanløse mark 1 hare og 3 beccasiner, 18.9.93.

Salg af vildt var også en indtægtspost:

- Sendt vogn til København med vildt, 13 stk. dyr og 10 harer og afhentet professor Thaarup, 30.9.93.

Husdyrbruget

Det er forståeligt, at hesten spiller en væsentlig rolle i den tids land- og skovbrug, som trækdyr for redskaber i marken og som forspand ved den megen kørsel på vejene.

Baronen lægger da også stor vægt på godt avlsarbejde. På den før nævnte Ny

Sonnerupgårds jorde skal der tidligere have ligget et stutteri, som var anerkendt for sine gode hingste.

- Har i dag givet attest til stutterikommissionen, at der er 2 hingste og 14 hopper.

Senere kan vi læse, at kommissionen møder op og bedømmer hestene. Der tales om Frederiksborghopper og Frederiksborghingste, men også om hopper, der skal til en bondehingst. Som enhver rigtig landmand er han glad for sine heste og omtaler dem som prægtige dyr. Ofte handles der heste.

- Lars Gabrielsen i Nyrup vil sælge mig en 8 år gammel hoppe, der er i fol, 6.3.93.

- Anders Møller i Tuse skal købe heste på Ringsted marked, 25.3.93.

Kvægbruget skal også omtales. Hvordan kvæget så ud på den tid, det er jo forevigt ved J. Th. Lundbyes billede "Malkepladsen ved Vognserup". Med jordarealernes placering, både Løvenborgs og Vognserups, ved de lave engarealer er det forståeligt, at kødproduktionen spillede en rolle, men nogen større produktion af mælk til smør har hollænderiet næppe givet. Baronens har sikkert ikke kendt alle sine køer, da der på et vist tidspunkt var en besætning på 150 køer på Løvenborg og 180 køer på Vognserup og 60 stk. på den nyopførte avlsgård Minneslyst. Nogen var han dog på fornavn med.

- Indsat på roetoppen 4 køer, nemlig Trine, Røde, Marie og Maritkoen.

Men der havde de også lige taget roerne op, og der blev 70 tønder foruden nogen kålrabi, som er lagt i en kugle i nr. 5. Hvor meget mælk der er kommet ud af det, har jeg i ikke forsket i, men et sted giver baronen udtryk for tilfredshed, da en af hans navngivne køer har givet 14 pottes mælk.

Nogen egentlig fåreavl i større stil har jeg ikke bemærket, men det er måske fordi denne avl var en naturlig del af et landbrug på den tid. Både kødet og ulden - ikke mindst - havde betydning i hverdagens levevilkår.

Normalt læser man om svineavl, at svinene løb frit omkring, og at det var en meget passiv svineavl. På Løvenborg har man dog indtryk af en vis styring. Der tales både om svinefold og svinehus, og ofte omtale køb af ærter til mine svin.

- Sendt Jens Udrider til Morsø efter nogle tønder ærter til svinene.

Håndværksfolk på arbejde

Håndværkerne var betydelige folk i samfundet, og da ikke mindst i en periode med et enestående nybyggeri af gårde og huse i forbindelse med udflytningen fra landsbyerne.

Den første, der skulle i gang var stenhuggeren, som skulle kløve sten til grunden.

- Søren Stenhugger begynder at hugge sten til stakladen på Trønninge Mark. Så var det tømmeret, som tømmermanden skulle give overslag på, hvor meget tømmer, der skulle bruges.

- Givet bestilling hos Christen Fischer om fyrretømmer til ny længe.

- Accorderet med Christen Fischer om indretning af staldhus til mine 6 heste.

- Forvalter Høst skal give Lars Savskærer seddel på fyrretømmer til en ny udlænge, 7.1.94.

Samme dag blev der udvist 50 ege fra Kildeskoven og Kohaveskoven til Ebeltveds bygning. (Severinsminde).

Når det drejede sig om døre og vinduer måtte der bud efter snedkeren. I Holbæk bor en snedker Lund, som leverede døre og vinduer, både til Løvenborg og Butterup Kirke.

Da gårde og huse på den tid opførtes i bindingsværk, var det begrænset, hvad muremesteren skulle komme efter. Når bindingsværket var hugget og rejst, skulle støjlerne sættes i og klinearbejdet kunne begynde, men det behøvedes der ingen muremester til. Så kørtes der ler til fra lergraven, måske hjalp naboer til, og så blev det kvindernes arbejde at kline væggene. Når det hele var overstået samlede man til fest, til klinegilde, som det kaldtes. Kun når skorstenen skulle bygges eller ovnen blev der akkorderet med muremesteren.

Anderledes var det ved byggeri på herregården eller dens avlsgårde.

- Accorderet med Lars Clausen om murerarbejdet ved vognportlængden, om indretning af den nye skorsten.

Da anvendes der brændte sten, som bønderne kører til fra teglværker.

Førnævnte Lars Clausen skal have 60 rigsdaler for arbejdet og så skal der være kalklager og håndlangere til rådighed, og der skal bestilles 600 munkesten i tide. De to nye døre skal bestilles i Holbæk med gerichter og hollandske låse.

En vigtig del ved byggeriet var brolægningen. Vi skal huske på, gårdpladsen skulle brolægges, kælderrum og bryggers, og ude i stalden var der brolægning af grebningen og hestebokse. Mange gange omtales brolægger Chr. Larsen, og et andet sted står:

- Brolæggeren fra Slagelse kommet i dag.

Skulle vi nævne andre håndværkere må det blive smeden. Han skulle reparere markredskaber, og han skulle sko heste. En smed var der i næsten hver eneste landsby. Vi hører om smede i Tuse, i Søstrup, i Regstrup osv. Nogle kunne mere end deres Fader Vor, som nu f. eks. ham fra Holmstrup.

- Smeden fra Holmstrup har været her i dag og set på Modig. Han mener, den kan komme sig.

Modig er en gentagne nævnt hest på Vognserup. Nogle dage senere står der:

- Sendt bud til smeden i Holmstrup efter Medikamenter. Vi står altså over for den tids dyrlæge.

Naturligvis var der andre håndværkere at nævne: sadelmageren, skomageren, vævere og skræddere. Nogle synes helt at vær glemte. Således står der et sted:

- Bestilt læder til stolemageren.

En teknik er på vej

Kendte man nu slet ikke til maskiner på den tid? Findes ordet overhovedet, kunne man spørge. Jo minsandten:

- Sendt bud til Sæbygård efter en Mechanicus for at gøre en tærskemaskine og en hakkelsemaskine.

Senere kommer tærskemaskinen, men den kan ikke bruges. Den blander korn og halm, står der.

- Sæbygård har da også sendt deres retur til Sverige for at få lavet den om. Hakkelsemaskinen ser derimod ud til at skulle få en fremtid. Lidt senere står der:

- Beordret Chr. Fischer at give overslag på hakkelsemaskinen.

Ja, så god bliver den, at godsbesidderen vil overlade en model til sin svoger, Grev Knuth, for at denne kan få den præmieret af Landhusholdningsselskabet.

Som det fremgår af det foregående, jeg har fortalt, er det det jævne hverdagsliv, der fylder dagbogen. Man kunne godt spørge til en del. Er der f.eks. ingen kvinder i den mand liv. Jo, men kun sparsomt.

- Min bedste kone er syg, har sendt bud til Chirurgus Bang i Sorø. Det bliver nok nødvendigt at årelade min kone.

Der sendes da også bud til byen efter klæde og pynterier til "min bedste kone". Børn? Jo, fra min stamfaders slægtsbog ved vi, at der var to drenge.